

OVIDIU DESPRE AGRICULTURA DOBROGEI ANTICE

Știrile privitoare la agricultura Dobrogei antice nu le-am cules din vreun tratat de agricultură, de felul celor scrise de Cato cel Bătrîn, Terentius Varro sau Columella. Nu le-am cules nici măcar din vreo operă în versuri dedicată acestui subiect, cum sînt *Georgicele* lui Vergiliu, sau din însemnările vreunui călător curios, dornic să strîngă despre oameni și despre locuri cît mai multe date necunoscute pînă la el, pe care apoi să le împărtășească atît contemporanilor cît și urmșailor.

Ele se găsesc, răzlețe, în două culegeri de scrisori elegiace în versuri, *Tristele* (*Tristia*) și *Ponticele* (*Epistulae ex Ponto*), ale unui poet de mare talent, Publius Ovidius Naso, trimise de la Tomis (astăzi Constanța), unde a fost condamnat să trăiască timp de aproximativ 9 ani (9—17 e.n.), într-un ținut cu clima prea aspră pentru un meridional și în mijlocul unor populații prea înapoiate pentru un reprezentant de seamă al societății rafinate din capitala imperiului roman.

Iată de ce mediul înconjurător de la marginile lumii civilizate de atunci apare în cele două opere scrise aici acoperit de vălul cernit al melancoliei, stăpîină pe întreaga lui ființă. Din tot ceea ce vedea în jurul său, poetul nu se oprește decît asupra lucrurilor și fenomenelor care puteau constitui un cadru adecvat pentru starea lui sufletească.

Dar mai există un element ce nu poate fi trecut cu vederea: cea mai mare parte a acestor scrisori au fost trimise unor personaje influente de la Roma, pe care poetul încerca prin toate mijloacele să le înduplece să obțină de la împărat rechemarea sa din exil, sau, cel puțin, transferarea într-un ținut cu condiții de viață mai omenești.

Toate aceste scrisori reprezintă, în ultimă analiză, o pledoarie artistic meșteșugită, pusă în slujba cauzei poetului. Pentru atingerea obiectivului urmărit, Ovidiu a făcut uz de toate figurile și artificiele, pe care fostul elev al celor mai vestiți retori de la Roma le stăpîinea de minune.

Totuși, în pofida eforturilor depuse de poet de a adapta realitatea la stările sale sufletești, a repetării pînă la saturație a acelorași argumente, a acelorași formule stereotipe și clișee ce constituie balastul arsenalului retoric, întîlnim în aceste scrisori din exil nenumărate exemple din care reiese mai presus de orice îndoială că el nu pierde nici un moment viziunea obiectivă, directă, a lucrurilor.

Ovidiu este inzestrat cu o bogată imaginație creatoare; în opera lui din exil realitatea înconjurătoare se reflectă cu o varietate nesfârșită de armonii și de culori. Pe de altă parte, bogata lui imaginație este dublată de un spirit de observație fin și pătrunzător. Ochiul lui ager a înregistrat cu precizie ceea ce era caracteristic pentru locurile și oamenii în mijlocul cărora trăia¹, fără însă ca prin aceasta să se conformeze întrutotul exigențelor precise ale realității.

•

Am socotit absolut indispensabile precedentele considerații preliminare, pentru a putea preciza limitele în cadrul cărora, ținând seamă de caracterul însuși al operei ovidiene, datele furnizate de ea să poată fi cât mai just apreciate. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât, vorbind sporadic pe parcursul scrisorilor din exil despre vegetația și bogățiile Dobrogei antice, poetul manifestă predilecția, tot din motivele arătate mai sus, de a prezenta mai ales aspectele negative. El a ales câteva din aceste aspecte negative, pe care le reproduce, ca un leitmotiv, în întreaga operă din exil.

Un loc predominant îl ocupă, în această ordine de idei, insistența cu care Ovidiu stăruie asupra lipsei viței de vie și al pomilor fructiferi. Astfel, spre sfârșitul elegiei în care face descrierea detaliată a iernii (*Trist.*, III, 10), după ce vorbește despre posibilitatea pe care Dunărea le-o oferă „barbarilor“ de a năvăli în teritoriile pontice, jefuind și distrugând totul în cale, poetul spune textual:

*Non hic pampinea dulcis latet uva sub umbra,
Nec cumulant altos fervida musta lacus;
Poma negat regio . . . (v. 71—73).
În umbra cea de viță un strugur nu s-ascunde,
Nu fierbe mustul dulce în căzile adânci,
Și poame nu-s pe-aice . . .²*

Motivul este reluat în elegia care cuprinde descrierea primăverii (*Trist.*, III, v. 12); poetul vorbește despre înmugurirea viței de vie, care — spune el răspicat — lipsește pe meleagurile getice (v. 14). Poetul stăruie, de asemenea, și în *Pontice* asupra aspectului regiunii fără frunze și fără arbori (I, 2, v. 25), care nu produce nici fructe nici struguri (I, 7, v. 14). În alt loc motivul este amplificat: după ce se plînge că pământul pontic nu produce nici poame nici struguri, poetul adaugă că malurile nu sînt în-

¹ A se vedea mai pe larg: N. Lascu, *Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în *Publius Ovidius Naso* (XLIII i.e.n. — MCMLVII e.n.), București, 1957, p. 119—191.

² Traducerea versurilor a fost luată din: *Publius Ovidius Naso, Tristele. Ponticele*. Traducere și prefață de Teodor Naum. Ediția ilustrată de Mircea Dumitrescu. București, Univers, 1972. XV+358 p.

verzite de sălcii, nici munții de stejari (I, 3, v. 51—52). În sfârșit, Ovidiu revine la motivul viței de vie, îmbrăcându-l însă cu elemente ale imaginii atât de familiare în Italia:

Non hic pampineis amicitur vitibus ulmus (Pont., III, 8, v. 13).

Aici în strai de viță nu se-nveșmintă ulmul,

adăugind în versul următor și celălalt element:

Nulla premunt ramos pondere poma suos (v. 14).

Și poamele n-atîrnă pe ramuri de copac.

Știrea aceasta privitoare la lipsa viței de vie în Dobrogea pe timpul lui Ovidiu este, în general, acceptată ca adevărată de către unii cercetători moderni³. Dar din alte izvoare antice rezultă că ceea ce spune poetul este o exagerare; în cel mai bun caz, știrea dată de el nu poate fi valabilă pentru întreg teritoriul Dobrogei.

Într-adevăr, mai spre sud, pe pantele apărute de vânturi ale platoului dobrogean, se pare că vița de vie a fost intens cultivată și în timpurile vechi, avînd, ca și astăzi, condiții prielnice atât în ce privește clima, cît și expoziția și compoziția solului. Existența în această parte a unui oraș cu numele Dionysopolis, în care divinitatea eponimă era Dionysos, ocrotitorul viței de vie, presupune un mare număr de locuitori a căror ocupație principală era viticultura⁴. Pe de altă parte, monumentele epigrafice vorbesc limpede despre o intensă cultură a viței de vie la extremitatea meridională a teritoriului getic⁵.

Dar cultul lui Dionysos era răspîndit și în celelalte orașe grecești din Dobrogea antică; dovadă sînt numeroasele inscripții și monumente plastice care se referă la el.

Demn de subliniat este amănuntul că tocmai la Tomis, alături de monumente⁶, s-au bătut și monede numeroase legate de cultul lui Dionysos. Astfel, pe una din ele, datînd dintr-o epocă apropiată de timpul cînd Ovidiu mîncea aici pîinea amară a exilului, este reprezentat, pe avers, chipul zeului vinului, iar pe revers un strugure⁷. În general, în numisma-

³ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 137.

⁴ J. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 21. Vezi și O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris, 1927, p. 13.

⁵ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 137.

⁶ A se vedea descrierea monumentelor la D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, București, 1918, p. 57—67. Cf. și Gr. Florescu, în *Analele Dobrogei*, XV, 1934, p. 124—126.

⁷ Cf. B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, II, 1. *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1910, nr. 2542.

tica acestui oraș figurația lui Dionysos apare mai bogată și mai variată decît în toate celelalte orașe pontice⁸.

Evident, din existența cultului deosebit de dezvoltat al lui Dionysos la Tomis nu putem trage concluzii prea categorice; nu trebuie să mergem pînă acolo încît să presupunem că toți locuitorii orașului erau proprietari de vii. El ar putea fi mai degrabă pus în legătură cu importul de vin din Grecia metropolitană, care constituia unul din articolele de bază ale comerțului cu băstinașii.

Dar aceasta nu înseamnă, pe de altă parte, că tomitanii consumau numai vin de import. Locuitorii Dobrogei puteau să cultive viță de vie pe scară mai redusă sau soiuri mai primitive, care produceau vin de calitate inferioară. Că vinul era răspîdit printre aceștia ne-o spune poetul însuși, atunci cînd îi descrie consumîndu-l în bucăți de gheață:

*Nudaque consistunt formam servantia testae
Vina, nec hausta meri, sed data frusta bibunt.*

(*Trist.*, III, 10, v. 23—24).

*Aice vinu-ngheață și el păstrează chipul
Ulciorului, și nu-l bei, ci-l farămi în bucăți!*

Aserțiunea poetului este coroborată de existența și printre băstinași a cultului unei divinități cu atribuții analoage acelorale ale lui Dionysos. Este indeobște cunoscut că, datorită acelorăși atribute, zeul Sabazios a fost sincretizat cu Dionysos⁹, iar, mai tîrziu, în timpul stăpînirii romane, cu vechea divinitate italică Liber Pater¹⁰. Aceasta înseamnă că și în împrejurimile orașului Tomis vița de vie era cunoscută și cultivată. De altfel, compoziția calcaroasă a solului face ca și azi, nu departe de Constanța, să existe un centru viticol renumit (Murfatlar).

Știrea privitoare la lipsa pomilor fructiferi nu poate fi infirmată de datele altor izvoare antice. Dar în timpurile moderne, mai ales după eliberarea de sub jugul turcesc, s-a constatat că în anumite părți ale Dobrogei clima și solul sînt favorabile culturii unor specii de pomi fructiferi. Greutăți mai mari s-au întîmpinat în regiunile de stepă — și acesta este cazul împrejurimilor imediate ale Constanței — unde cultura pomilor cerea o grijă deosebită și o preocupare permanentă.

Dar, dacă, potrivit statisticilor vremii¹¹, Dobrogea era, în comparație cu celelalte regiuni ale țării, cea mai săracă regiune pomicolă, făcînd, astfel, ca știrile date de Ovidiu să fie mai aproape de realitatea din imediata vecinătate a orașului, situația nu mai este aceeași în condițiile

⁸ D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 67 și urm.

⁹ Cf. DA, I, 1, s. v., p. 579.

¹⁰ P. Nicorescu, *Liber-Dionysos*, în *BCMI*, VIII, 1915, p. 43. A se vedea și R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 230.

¹¹ Cf. *Dobrogea* (1878—1928), p. 520.

agriculturii socialiste. Acum Dobrogea a devenit nu numai o podgorie întinsă, ci și o livadă cu mari suprafețe plantate cu pomi fructiferi, până în imediata apropiere a Constanței.

De aici rezultă că, obsedat de imaginea patriei sale îndepărtate, Ovidiu dezvoltă cu predilecție efecte de contrast și, în aceste condiții, peisajul dobrogean servea de minune țelurilor urmărite.

•

În ceea ce privește cultura cerealelor, nu mai întâlnim aceeași negație categorică; poetul vorbește însă în mod indirect despre existența lor. Astfel, când se plinge de atacurile neîncetate ale „barbarilor” — care constituie, de asemenea, un leitmotiv — Ovidiu spune textual:

*Tempus in agrorum cultu consumere dulce est:
Non patitur verti barbarus hostis humum.*

(Pont., II, 7, v. 69—70).

*E-o dulce desfătare să-ți poți lucra pământul:
Barbarul nu te lasă ogorul să ți-l ari.*

Din aceste versuri reiese limpede că aici nu mai este vorba de un simplu efect de contrast, ci că poetul pleacă de la o realitate trăită: băștinașii dobrogeni ar fi lucrat suprafețe întinse de pământ, dacă le-ar fi dat răgaz populațiile din nordul Dunării.

În alt loc (Pont., III, 8, v. 2) Ovidiu numește ținutul din jurul orașului Tomis *Tomitanus ager*. Aceasta înseamnă o referință la un teren cultivat sau, în orice caz, cultivabil. În schimb, cuvântul *arva*, întrebuițat adeseori de poet, indică, cu toată siguranța, terenuri cultivate (Pont., I, 9, 45; IV, 7, 3 etc.). De asemenea, arătând că din cauza incursiunilor din nord nu pot fi exploatate nici bogățiile subsolului, poetul folosește termenul *agricola*, indicându-l, astfel, pe cel care-l cultivă la suprafață (Pont., II, 7, v. 5—6).

Ovidiu insistă, în această ordine de idei, îndeosebi asupra faptului că țăranii nu puteau cultiva din plin toate ogoarele din cauza repetatelor incursiuni și devastări ale barbarilor. Elocventă este descrierea unei incursiuni dinafară:

*Diffugiunt alii, nullisque tuentibus agros,
Incustoditae diripiuntur opes,
Ruris opes parvae, pecus et stridentia plaustra
Et quas divitias incola pauper habet*

(Trist., III, 10, v. 57—60).

Fug oamenii! De țarini nu-i nimeni să mai vadă:

*A barbarului pradă e-al omului avut,
Nimica toată: carul ce scîrîie, vreo vită,
Și toat-agonisita sărmanului plugar!*

Poetul vorbește despre țarini rămase fără apărare, deoarece locuitorii au fugit din calea barbarilor, iar recoltele erau jefuite. Acele *ruris opes parvae* și *quas divitias incola pauper habet*, amintite de poet, nu sînt altceva decît bunurile strînse prin muncă de lucrătorii vechiului pămînt dobrogean.

Această presupunere este, de altfel, confirmată de ceea ce spune poetul în continuare, cînd zugrăvește un crîmpei din viața locuitorilor, după ce s-au retras năvălitorii: neliniște și nesiguranța zilei de mîine:

*Tum quoque, cum pax est, trepidant formidine belli,
Nec quisquam presso vomere sulcat humum;
Aut videt aut metuit locus hic, quem non videt, hostem:
Cessat inere rigido terra relictâ situ (v. 67—70).
Aici și-n timp de pace războiul te-nșfioară,
Și nimenea nu trage o brazdă pe ogor.
Îl vezi sau nu pe dușman, de dînsul tot ți-e teamă,
Pămînturile toate paragină rămîn.*

Din aceste versuri reiese, fără putință de tăgadă, că agricultura era o indeletnicire răspîdită în Dobrogea antică și că lăsarea în paragină a pămîntului era pricinuită numai de dese invazii și jafuri. Poetul revine asupra acestui motiv (*Pont.*, I, 10, v. 32), spunînd că în ținuturile getice nu există nici un fel de belșug (*... in Geticis nulla copia locis*).

Dar tot Ovidiu arată că, în general, băștinașii făceau tot ce le stătea în putință pentru a-și cultiva ogoarele, cu toate atacurile și jafurile celor din nordul Dunării. În răstimp de liniște relativă, unii din ei ieșeau din locurile de refugiu și lucrau pămîntul, ținînd cu o mînă plugul, cu cealaltă arma:

*Est igitur rarus, rus qui colere audeat, isque
Hac arat infelix, hac tenet arma manu*

(*Trist.*, V, 10, v. 23—24).

... de-aceea rareori

*Cutez-un om să iasă la cîmp: nefericitul,
Cu-o mînă e pe armă, cu cealaltă pe plug!*

Aici trebuie căutată explicația imaginii pe care poetul o dă în alt loc peisajului dobrogean:

*Quocumque adspicies, campi cultore carentes
Vastaque, quae nemo vindicat, arva iacent*

(Pont., I, 3, v. 55—56).

*Oriunde-ntorci privirea, paragină-i pământul,
Cîmpie fără margini și fără de stăpîn!*

Că agricultura era o ocupație răspîdită în ținutul unde se afla poetul reiese destul de clar și din altă parte. Anume, într-una din *Pontice* (I, 8) el spune că ar mai uita de amărăciunile exilului dacă ar avea cel puțin un petec de pământ pe care să-l lucreze. Poetul ar dori să are cu un plug tras de boi și să arunce semințe peste brazdele de curînd întoarse, în-tocmai cum făceau geții din apropierea lui:

*Iipse ego, ne solitis insistant pectora curis,
Ducam ruricolas sub iuga curva boves,
Et discam Getici quae norunt verba iuveni
Adsuetas illis adiciamque minas:
Ipse manu capulum pressi moderatus aratri
Experiar mota spargere semen humo (v. 53—58).
Ah, ca să uit durerea ce inima-mi încinge,
Și boii cei sarmatici i-aș pune eu la plug,
Aș învăța și limba de care ei ascultă,
I-aș îndemna din gură să s-opintească-n jug.
De corn ținîndu-mi plugul, în țărână l-aș înfige,
Aș arunca sîmînța pe cîmpul cel brăzdat.*

De altfel, și din alte izvoare antice reiese că solul dobrogean era propice culturii cerealelor, confirmînd știrea dată de Ovidiu în mod mai mult indirect. Astfel, pe monedele regilor sciți de pe teritoriul Dobrogei antice era reprezentat capul Demetrei, zeița agriculturii, încununat cu spice. Acest amănunt constituie un indiciu că cerealele erau una din principalele bogății ale țării¹².

De asemenea, zeița agriculturii apare pe monedele orașelor grecești din Dobrogea¹³. Mai mult încă: o inscripție de la Tomis vorbește despre un preot al Demetrei¹⁴. Aceasta nu înseamnă că grecii înșiși se ocupau

¹² D. E. Tachella, în *Revue Numismatique*, 1903, p. 31.

¹³ B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 88.

¹⁴ G. Tocilescu, în *AEM*, VI, 1882, p. 21, nr. 41.

cu agricultura, dar că pentru ei produsele agricole ale băștinașilor constituiau o marfă importantă în activitatea lor comercială¹⁵.

Alături de cultul Demetrei, mai era răspândit și cultul altor divinități socotite ocrotitoare ale ocupațiilor agricole de tot felul¹⁶.

Știrile mai apropiate de timpul în care Ovidiu mânca piinea amară a exilului la Tomis confirmă pe deplin acest lucru. Astfel, o inscripție ne arată că numai cu câteva decenii după moartea poetului, pe timpul domniei lui Nero, guvernatorul provinciei Moesia, în care fusese înglobat și teritoriul dobrogean, trimitea mari cantități de cereale pentru aprovizionarea Romei¹⁷. Se înțelege că și Dobrogea va fi avut partea ei de contribuție. De altfel, și izvoarele mai târzii vorbesc în același sens: un scriitor din sec. al III-lea, Solinus, numește Moesia *horreum Cereris*¹⁸.

Se poate conchide, așadar, că, din ceea ce relatează Ovidiu în legătură cu agricultura, nu trebuie luate în considerare afirmațiile vagi, cu caracter general, care se încadrează mai curînd în seria clișeele folosite pentru a obține rechemarea sa din exil.

Se pare, în schimb, că poetul este mai aproape de realitate atunci cînd arată greutățile și nesiguranța în care trăiau băștinașii, neputîndu-și cultiva ogoarele. Este adevărat însă că și acestea — așa cum am subliniat și mai sus — sînt știri date de Ovidiu în mod indirect, deoarece motivul exploatat de el era altul: atacurile barbarilor.

•

Știri, iarăși răzlețe, întîlnim și cu privire la stadiul de dezvoltare a acestor ocupații principale a locuitorilor Dobrogei antice, cum erau geții. Din versurile citate mai sus (*Trist.*, V, 10, r. 24 și *Pont.*, I, 8, r. 57) reiese că geții cunoșteau și foloseau pe scară largă plugul cu un singur corn.

Acest amănunt este deosebit de important și reflectă o situație reală. Amintim în această ordine de idei că o reprezentare plastică de pe așa-numitul monument al lui *Quadratus*, descoperit la Capidava¹⁹, confirmă știrea dată de Ovidiu. Plugul avea în Dobrogea, ca, de altfel, și în Italia acelei epoci, un singur corn orizontal.

Acest plug era, foarte probabil, numai de lemn, neavînd încă brăzdar de fier. Vasile Pârvan a arătat că în această epocă întreaga agricultură și gospodărie getică se găsea încă în stadiul de dezvoltare al „epocii lemnului”, fierul fiind întrebuintat numai pentru confecționarea armelor²⁰.

¹⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 227.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ CIL, XIV, 3608.

¹⁸ *Collectanea rerum memorabilium*, 21, 3.

¹⁹ V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, p. 54, fig. 33.

²⁰ V. Pârvan, *Getica*, p. 138.

Totuși se pare că el era mai mult decît o simplă rariță, de vreme ce poetul vorbește de brazde de pămînt:

Nec quisquam presso vomere sulcat humum

(*Trist.*, III, 10, v. 68).

Și nimenea nu trage vreo brazdă pe ogor.

Același lucru îl spune și în alt loc (*Pont.*, II, 7, v. 69—70).

Plugul era tras de boi prinși la jug — *sub iuga curva*, spune poetul (*Pont.*, I, 8, v. 54) — ceea ce se vede limpede și pe monumentul lui Quadratus. Că poetul nu reproduce o simplă reminiscență rustică din Italia, ci zugrăvește o scenă văzută aieva, rezultă din cele două versuri care urmează (55—56):

*Et discam Getici quae norunt verba iuveni,
Adsueta illis adiciamque minas
Aș învăța și limba de care ei ascultă,
I-aș îndemna din gură să s-opintească-n jug.*

În sfîrșit, o scenă văzută aieva de poet pe meleagurile Dobrogei poate fi considerată și cea zugrăvită de el cu cîteva versuri mai înainte, din care rezultă că geții se ocupau și cu creșterea oilor și a caprelor:

*Iipse ego pendentes — liceat modo — rupe capellas,
Ipse velim baculo pascere nixus oves (v. 51—52).
Să aibă și pribeagul . . .
Să pască niște capre pe stînci acățarate,
Și oile să-și pască, în bîtă rezemat!*

O ocupație strîns legată de agricultură era măcinatul cerealelor la rîșniță. După Ovidiu, această îndeletnicire cădea exclusiv în sarcina femeilor:

Femina pro lana Cerealia munera frangit

(*Pont.*, III, 8, nr. 11).

Aici, la noi, femeia își macină făina.

Folosirea rișniței de către geți este atestată și de descoperirile arheologice²¹; măcinatul grăunțelor revenea în mod firesc femeii, care conducea întreaga gospodărie.

•

Cu tot caracterul lor indirect, știrile date de Ovidiu despre agricultură în general sînt singurele care au o valoare documentară indiscutabilă, mai ales că ele sînt confirmate și de alte izvoare antice.

NICOLAE LASCU

OVIDE SUR L'AGRICULTURE DE L'ANTIQUE DOBROUDJA

(Résumé)

L'auteur interprète quelques informations concernant l'agriculture de l'antique Dobroudja, tirées des lettres élégiaques du poète Publius Ovidius Naso (*Tristia* et *Epistulae ex Ponto*).

Malgré leur caractère indirecte, les données d'Ovide sur l'agriculture ont une valeur documentaire indiscutable, surtout qu'elles sont confirmées aussi par d'autres sources antiques.

²¹ *Idem*, p. 135.